

12. Wij en zij

WIE MAG OVER POPULAIRE CULTUUR PRATEN EN VOORAL HOE

In dit hoofdstuk probeer ik de positie te schetsen van het academisch milieu, 'wij' dus, ten overstaan van de populaire cultuur en haar publiek, 'zij' dus. Ik onderscheid vier visies. Ik betitel ze als: 'wij', 'wij + zij', 'wij = zij', 'zij'. In deze volgorde kunnen de visies ook min of meer chronologisch gerangschikt worden. De tweede visie vangt aan in de jaren zestig en kent haar hoogtepunt in de jaren zeventig, de derde overheerst in de jaren tachtig-begin jaren negentig. Aan de meest recente, de vierde fase, die ik dus betitel met 'zij', kan inmiddels al een vijfde toegevoegd worden waarin nieuwe versies van de eerste visie ('wij') en van de tweede visie ('wij + zij') opduiken.

WIJ

In een eerste visie, chronologisch ook de oudste, wordt populaire cultuur niet eens de moeite waard gevonden om bestudeerd te worden. Alleen de hoge cultuur vermag de aandacht van de academicus te boeien. Er wordt hooguit een klein hoekje gereserveerd voor de studie van de folklore. Deze volkscultuur van weleer kan immers min of meer beschouwd worden als de voedingsbodem voor de hoge cultuur. Folklore is het bestuderen waard omdat het om kunst gaat, weliswaar volks-kunst maar toch een beetje kunst. De studie van deze volkskunst geschiedt vaak vanuit een nostalgische invalshoek van 'hoe goed het vroeger was', in vergelijking dan met de cultuur van de industriële en later de gemediatiseerde maatschappij. Ook al wordt de cultuur van die maatschappij doodgezwegen in de studie van de folklore, de massacultuur is eigenlijk altijd stilzwijgend aanwezig, en altijd als een gedegeneerde variant van de volkscultuur van de pre-industriële samenleving. In elk geval wordt in deze positie 'zij' niet expliciet gemaakt.

WIJ + ZIJ

In een volgende visie wordt de cultuur van de massamaatschappij en later van de massamediamatschappij wel toegelaten tot het studiedomein van de wetenschap. De invalshoek van waaruit de massacultuur bekeken wordt,

wordt nu ook expliciet gemaakt en wel in de volgende zin: de cultuur van de voorindustriële samenleving was nog goed, die van de massamaatschappij is slecht. De academicus wordt in deze visie meegesleurd door de massacultuurkritiek. Die wordt geformuleerd vanuit twee hoeken: een conservatieve en een progressieve, neomarxistische. De laatste probeert ondermeer via het begrip cultuurindustrie vat te krijgen op het studiedomein. Hoe verschillend ook de oorzaken zijn die genoemd worden voor de opkomst van de massacultuur, hoe verschillend ook de remedies ertegen en hoe verschillend ook de toekomstvisies, de conservatieve en de neomarxistische school sluiten een merkwaardig verbond op minstens twee punten. Beide scholen kijken namelijk nostalgisch terug op de agrarische, pre-industriële gemeenschap. Beide zien in de massacultuur ook een bedreiging voor de hoge cultuur. In beide scholen bepaalt de kijk op verleden en toekomst in belangrijke mate de uiteindelijke positie die men inneemt. Die kijk is eveneens te herleiden tot twee varianten, een pessimistische en een optimistische. De pessimisten kijken vertederd terug op de volkscultuur van weleer en stellen dat de industrialisering een einde heeft betekend voor de cultuur en voor de beschaving tout court. Tegenover deze nostalgische apocalyptici staan de voorvechters van de beschaving. Deze modernistische vooruitgangsendenkers twijfelen wel eens aan de waarde van de volkscultuur - is die niet meer dan toegepaste kunst van de gewone man? - en wensen alles te zetten op de toekomst. Zij kijken die optimistisch tegemoet: mits er sprake is van bewustmaking van de massa, educatie ... kan het allemaal nog wel goedkomen.

Wat nostalgische apocalyptici en voorvechters van de beschaving, zowel de conservatieve onder hen als de progressieve, gemeen hebben is hun elitaire kijk op de smaak van het volk. Ook al is in deze tweede visie een academische behoefte ontstaan omtrent kennis van de populaire cultuur - in tegenstelling tot de eerste visie waar die behoefte niet bestaat of althans verdrongen wordt - toch blijft het academisch discours gedirigeerd worden door een uit de eerste visie overgeërfde elitaire culturele dichotomie waarin de cultuur van de massa, haar levenswijze weliswaar waard wordt bevonden om bestudeerd te worden, maar slechts in de oppositie 'wij-zij'. Het gaat niet om de cultuur van ons, academici, maar om die van de anderen, waarmee wij ons zeker niet wensen te identificeren.

WIJ = ZIJ

De voorgaande visie heeft tot voor kort het academisch discours bepaald. Recentelijk echter zijn sommige academici gaan praten over populaire cultuur als eveneens behorend tot hun dagelijks leven. Dat het hier gaat om de generatie die opgegroeid is met de producten van de culturele industrie, is

zeker niet vreemd aan hun invalshoek. Die is: de studie van populaire cultuur is niet de studie van 'zij', maar de studie van onze cultuur ('wij').

Onze cultuur is ook de hunne, 'wij is gelijk aan zij'. Althans tot op zekere hoogte. Want, al lijkt de dichotomie tussen 'wij' en 'zij', tussen het gewone volk en academici, tussen de man in de straat en de intellectueel, tussen vrije tijd buiten de universiteit en academische bezigheid binnen de muren van de universiteit, nu opgeheven, de dichotomie tussen hoog en laag op cultureel vlak lijkt voorlopig moeilijker af te bouwen.

Al gaat men, ondermeer onder invloed van de structuralistische semiologie, zo ver te stellen dat lage cultuur in essentie niet verschillend is van hoge cultuur omdat beide werken volgens verschillende maar daarom niet minderwaardige codes, toch blijft de gedachte aanwezig dat de codes binnen de hoge cultuur uiteindelijk toch subtieler, complexer, innovatiever ... gehanteerd worden.

Al gaat men, ondermeer onder invloed van de Britse subcultuurtheorie, zo ver te stellen dat ook bepaalde producten uit de lage cultuur - bepaalde is hier belangrijk - kritische potenties kunnen hebben, bestaande sociale, raciale of seksuele vooroordelen kunnen tegenwerken, dan worden deze kritische potenties toch nog steeds gereserveerd voor bepaalde producten, niet voor wat kitsch, commerciële massacultuur, pulp of trash wordt genoemd.

Al gaat men, ondermeer onder invloed van de receptie-esthetiek, zo ver te stellen dat de lezer een tekst niet noodzakelijk decodeert zoals deze geëncodeerd is, dat er meerdere lezingen van een tekst mogelijk zijn, dat betekenis niet alleen in de tekst zit maar minstens evenzeer in de lectuur van die tekst, dan blijft men toch op zoek gaan naar teksten die een resistente lectuur mogelijk maken en blijft men die opponeren ten opzichte van teksten waarin uiteindelijk een soort van manipulerende vertelinstantie zijn voorkeurslectuur opdringt aan de lezer.

Al wordt dus in deze derde visie toegegeven dat sommige producten uit de populaire cultuur wel degelijk het bestuderen waard zijn (cf. de tweede visie) en zelfs niet meteen verwerpelijk zijn, maar ook waardevol, ja zelfs emancipatorisch kunnen zijn, toch blijft uiteindelijk een elitaire instelling de academische belangstelling kleuren. De theorieën over massacultuur en cultuurindustrie uit de tweede visie blijven in de derde visie onderhuids sluimeren. Sterker nog, terwijl steeds meer domeinen van populaire cultuur ontsloten worden door de wetenschap, blijft de niet aflatende behoefte bestaan om onderscheidingen aan te brengen, binnen het domein van de lage cultuur zelf, in een goede lage cultuur en een slechte lage cultuur. Dat leidt dan uiteindelijk opnieuw tot een 'wij-zij' dichotomie, ditmaal dus binnen het domein van de populaire cultuur zelf.

Ook diegenen die in het kielzog van het postmodernistisch credo pleiten voor de opheffing van het onderscheid tussen hoge en lage cultuur, sluiten zich uiteindelijk weer op in een dergelijke dichotomie: commerciële kitsch

mag tot kunst worden verheven, maar het moet wel opnieuw kunst genoemd worden, of althans geplaatst kunnen worden boven de producten van de gewone kitsch.

ZIJ

Een van de opdrachten die de academicus met interesse voor populaire cultuur momenteel dient te vervullen, wil hij tenminste het laatste restje elitairisme uitzuiveren, is ondermeer aan te tonen dat ook de lezer van populaire teksten specifieke, subtiele, complexe strategieën heeft om de lectuur van die teksten tot een goed einde te brengen, om er betekenis aan toe te kennen en er bovendien nog plezier aan te beleven ook. Ook nog: aan te tonen dat een of andere kritische potentie niet alleen uit de oppervlaktelectuur van populaire cultuur kan worden gerealiseerd, zodanig dat slechts bepaalde populaire cultuur-teksten als moreel goed kunnen worden bestempeld, maar dat ook de lezer van kitsch-teksten in een dieperliggende lectuur, vooral op het emotionele vlak, iets kan hebben aan die lectuur en dat daar wellicht een even groot emancipatiepotentieel verborgen zit. Ook nog: de laatste restanten van het massacultuurdenken uit de tweede visie uit te zuiveren. Uiteindelijk: aan te tonen dat niet alleen een dichotomie tussen 'wij' en 'zij' onproductief werkt, maar ook een dichotomie tussen hoog en laag niet productief meer is.

Om dat alles te realiseren dient de academicus bereid te zijn als het ware in de huid te kruipen van de consumenten van de populaire cultuur om het risico te vermijden dat hij een wereldvreemd analyseschema, eventueel uit de hoge cultuur, op hun actieve consumptie van mediaproducten en consumptiegoederen toepast. Alle restanten van het massacultuurdenken dienen te worden uitgedreven. Wellicht gaat het te ver als voorwaarde te stellen dat de academicus voor een juist begrip van populaire cultuur moet houden van de objecten waaromtrent hij onderzoek verricht. Maar hij moet in elk geval een zekere welwillendheid aan de dag leggen tegenover zijn studieobject, over een zeker inlevingsgevoel beschikken. Voor hem bestaat in elke geval het 'wij-zij' gevoel niet meer. Wellicht moeten 'wij' wel opgaan in 'zij'.

Men zegt wel eens dat de postmoderne tijd veel weg heeft van de middeleeuwen. De geletterde participeert (opnieuw) in de cultuur van het volk, maar het volk participeert (nog altijd) niet in de cultuur van de geletterde. Een dergelijke opvatting blijft een 'wij-zij'-visie ademen. In de 'zij'-visie dient nu de vraag gesteld of mogelijk de hedendaagse volkscultuur niet ongeveer alles te bieden heeft wat de hoge cultuur voor zichzelf altijd heeft gereserveerd en of we uit de studie van de populaire cultuur niet ongeveer even veel kunnen leren over het menselijk project als uit de studie van de hoge cultuur. Nu het

grote modernistische project inzake culturele opvoeding als niet geslaagd wordt beschouwd, is het dan niet vruchtbaarder van onderaf te beginnen in plaats van hoog als enigzalmakend te blijven opdringen? Misschien zijn we in onze postmoderne wereld wel aardig op weg om opnieuw, niet een middeleeuwse, maar een gemeenschappelijke cultuur te realiseren die doet denken aan die van de primitieve samenlevingen, maar dan op mondiaal vlak, via processen van globalisering en multimedialisering en interactieve communicatie.

WIJ (BIS); WIJ + ZIJ (BIS)

Indien wij als academicus met belangstelling voor cultuur - gezien mijn pleidooi voor een opheffing van de dichotomie tussen hoog en laag, zouden we het adjectief populair voortaan beter laten vallen - niet slagen in de geformuleerde opdrachten, vrees ik dat een nieuw elitairisme de studie van ons geliefkoosde domein zal komen bedreigen. De tekenen zijn er al. Sommige academici uit de derde en zeker uit de vierde visie worden nu al bedacht met de term 'nieuwe revisionist'. Ook al blijven de meeste populaire cultuurwetenschappers, zoals aangetoond, nog serieus ambivalent - beïnvloed als ze zijn door de massacultuurtheorieën waarmee ze per slot van rekening zelf in hun universitaire studies zijn geconfronteerd - in hun vaak enthousiaste omarming van op consumptie gerichte goederen of mediaproducten, wordt nu vaak al een onkritische toegeving aan de consumptiecultuur gezien. Om daar tegen in te gaan, pleiten sommigen - in een onverbloemde nieuw-elitaire formulering - voor het opnieuw leren beheersen van de hoge cultuur-taal, voor een terugkeer naar het enigzalmakende 'wij' dus uit de eerste visie. Anderen, die zich als welmenende cultuurpopulisten voordoen, pleiten voor de reïntroductie van het perspectief van de politieke economie. Het onkritische populisme van de derde en zeker vierde visie is volgens hen ontaard in de opvatting dat populaire cultuur consumeren een actieve, zinvolle bezigheid is, maar los van vragen als wie er uiteindelijk achter de schermen aan de touwtjes trekt. Het onkritisch populisme heeft volgens de kritische populistten de weg gebaad voor een even onkritisch plezierdenken, voor de eliminatie van elke notie van strijdbaarheid uit de teksten van de populaire cultuur en de stelling dat eigenlijk elke tekst, ook de meest consumptiegerichte, progressief kan zijn. Ter bestrijding van een dergelijke ontaarding van de academische betrokkenheid, van dit nieuwe revisionisme, moet volgens deze welmenende cultuurpopulisten opnieuw aangeknoopt worden bij de school van de cultuurindustrie, voor sommigen onder hen zelfs bij een vernieuwde interpretatie van de orthodox marxistische theorie dat de culturele bovenbouw bepaald wordt door de economische onderbouw. Een terugkeer dus naar de positie 'wij + zij'. Mijn vraag: is hier dan geen

sprake van revisionisme?